

تبیین مفهوم مراقبت در متون اسلامی و تفاوت آن با مفهوم مراقبت در تئوری‌های مراقبتی پرستاری

اکرم السادات سادات حسینی^۱، عبدالحسین خسروپناه^۲، رضا نگارنده^۳

چکیده

مقدمه: مراقبت یکی از مهم‌ترین مفاهیم رشته پرستاری است و تعریف آن وابستگی زیادی به پارادایم فکری جامعه اسلامی- ایرانی ما دارد. بنابراین ضروری است تا این مفهوم جهت کاربرد در پرستاری با توجه به متون اسلامی تعریف شود. لذا این مطالعه با هدف تبیین مفهوم مراقبت براساس متون اسلام انجام شده است و تفاوت آن با تئوری‌های مراقبتی در پرستاری مقایسه شده است.

روش: مفهوم مراقبت در متون اسلامی با روش تحقیق موضوعی قرآن و روایات استخراج شد. سپس با تئوری‌های واتسون و پارسه مقایسه گردید.

یافته‌ها: مراقبت در اسلام در ابعاد مراقبت خدا از انسان- مراقبت انسان از انسان- مراقبت انسان از خود و مراقبت محیط از انسان تعریف شده است. همه انسان‌ها وظیفه دارند از یکدیگر مراقبت نمایند و در این فرآیند مراقبت به تعالی می‌رسند از طرفی انسان وظیفه دارد بنا بر فطرت الهی برای بالفعل شدن قوای بالقوه فطری‌اش از خود نیز مراقبت کند و محیط بنا بر دستور خداوند خدمتگزار انسان در این مسیر است همه این امور تحت سرپرستی و مراقبت الهی و بنا بر اصل ربوبیت الهی انجام می‌گردد.

نتیجه‌گیری: مراقبت اسلامی نوعی حالت درون‌زاد و در راستای بالفعل نمودن فطرت انسان است. در حالی که در نظریه‌های مراقبتی، مراقبت نوعی حالت برون‌زاد و نسبی دارد. یعنی آنچه سبب طراحی مداخلات مراقبتی می‌شود حرکت براساس تعاملات و تجربیات انسان با جهان است در حالی که در تعریف حاضر اگرچه توجه به تجربیات و تعاملات انسان و جهان معتبر دانسته شده است ولی آنچه تعیین‌کننده نهایی است حرکت بر بنای فطرت انسانی است و طراحی مداخلات پرستاری باید بر این اساس صورت گیرد. بنابراین در مراقبت اسلامی تمرکز مراقبت، بر حرکت و تعالی انسان به سوی خدا است. ولی در نظریه‌های مراقبتی، مراقبت و تعالی انسان براساس تجربیاتش با محیط و با محوریت انسان است.

کلید واژه‌ها: اسلام، پرستاری، مراقبت، تحقیق موضوعی قرآن کریم

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۶/۲۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۱۷

۱ - استادیار دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران (نویسنده مسؤول)

پست الکترونیکی: ashoseini@tums.ac.ir

۲ - دانشیار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران

۳ - استاد، مرکز تحقیقات مراقبت‌های پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

مقدمه

هر دانشی دارای مفاهیم مربوط به خود است که تعریف این مفاهیم وابستگی زیادی به فلسفه حاکم بر جوامع دارد (۳-۱) حرفه پرستاری نیز دارای دانش خاص خود است (۲۰۱). و مسلم است برای دستیابی به دیدگاه مشترک و جامع‌نگر در مورد مفاهیم عمده رشته نیازمند تعاریفی، متناسب با فلسفه‌های حاکم بر جوامع مختلف هستیم. با توجه به این که مهم‌ترین مسؤلیت پرستاران در بالین و جامعه مراقبت از مددجویان است، بنابراین مراقبت و شناسایی ابعاد مختلف آن می‌تواند یکی از چالش‌های مفهومی در حرفه پرستاری باشد (۲۰۱). از آنجا که با تغییر فلسفه حاکم بر جوامع تعریف انسان در آن‌ها تغییر می‌نماید، بنابراین، تعریف مراقبت از انسان نیز تغییر خواهد نمود که مسلماً بر روی عملکرد حرفه‌ای پرستاران تأثیر خواهد داشت (۴). پس در فلسفه اسلامی که انسان دارای دو بعد جسمی و روحی است و دستیابی به صحت روح انسان از جسم او اهمیت بیشتری دارد. مراقبت از این انسان دارای مشخصه‌هایی خواهد شد که او را از سایر جوامع متفاوت خواهد کرد (۷-۵). با توجه به این که اکثر نظریه‌های پرستاری در تعریف مراقبت به فلسفه و ایدئولوژی‌های حاکم در جامعه خود توجه داشته‌اند (۳-۱). و بررسی‌ها نیز نشان داده است که علی‌رغم نیاز بسیار به ارایه تعاریف خاص از مفاهیم در جوامع اسلامی، تاکنون مطالعه منسجمی درباره مفهوم مراقبت در اسلام به عمل نیامده است (۱۰-۸) بنابراین لازم است تا مفهوم مراقبت در دامنه فلسفی و ایدئولوژیک جامعه اسلامی ایران تعریف گردد (۱۱) تا بتواند پایه‌ای برای کاربردی‌تر و ملموس‌تر کردن این مفهوم در حرفه پرستاری در کشورمان باشد. از طرفی این اصل در طراحی دانش و علم آفرینی وجود دارد که تنوع تعاریف و گستردگی آن‌ها نه تنها سبب سردرگمی نخواهد شد، بلکه دریچه‌های جدیدی بر روی نظریه‌پردازان باز خواهد نمود و ابهامات و نقص‌های تعاریف قبلی را نیز بر طرف خواهد نمود (۳). بنابراین با توجه به تفاوت‌های بنیادی که تعریف انسان در اسلام با تعاریف رایج در جوامع ارایه‌دهنده تئوری‌های پرستاری دارند، لازم است تا مراقبت از انسان با توجه به فرهنگ اسلامی تعریف گردد (۱۵-۱۲). به نظر می‌رسد در دانش پرستاری موجود با طی کردن مرحله مفهوم‌پردازی برای مراقبت، مراقبت مفهومی

است که در قالب نظریه‌های پرستاری تعریف می‌شود. بنابراین محققین بر آن شدند تا در مرحله بعد برای شناسایی بهتر تفاوت‌های مفهوم مراقبت در اسلام با نظریه‌های مراقبتی موجود به بیان تفاوت‌های تعریف اسلامی با تعاریف ارایه شده در نظریه‌های واتسون و پارسه به عنوان نظریه‌های مراقبت محور پردازد (۳) نظریه‌های پارسه و واتسون بر پایه فلسفه اگزیستانسیالیسم شکل گرفته‌اند که در آن انسان محوری شاخصه اصلی تعریف انسان است (۳-۱) بنابراین به نظر می‌رسد این محوریت انسان خصوصیتی برای مفهوم مراقبت در این نظریه‌ها ایجاد می‌نماید که با فلسفه اسلامی که خدامحوری شاخصه اصلی آن است تفاوت‌هایی ایجاد می‌نماید با توجه به مطالب بیان شده هدف نخست این مطالعه تعریف مراقبت براساس متون اسلامی است و در قسمت بعدی تفاوت تعریف بر مبنای متون اسلامی با تعاریف مراقبت در نظریه‌های مراقبتی پرستاری است، تا پرستاران با درک این تفاوت‌ها و به‌کارگیری هنر پرستاری، بهتر بتوانند به ارایه خدمت به بیماران بپردازند.

روش مطالعه

این مطالعه از نوع مفهوم‌پردازی است که در آن مفهوم مراقبت با شیوه تحقیق موضوعی در قرآن و روایات انجام می‌شود.

مراحل مفهوم‌پردازی با شیوه تحقیق موضوعی در آیات و روایات به شرح ذیل انجام شد.

۱ - همواره در مفهوم‌پردازی مرحله اول شناخت معنای لغتی واژه‌های موردنظر است که اصطلاحاً یافتن کلید واژه‌ها نامیده می‌شود در این مرحله از فرهنگ لغات، نوشتارها و متون در دسترس مانند لغت‌نامه دهخدا و معین و لسان العرب و قاموس قرآن و سایر کتب برای موارد استفاده و کاربرد واژه و انتخاب لغات مترادف یا مشابه مراقبت در متون روایی استفاده شد.

۲ - در مرحله دوم تدارک فهرست آیات و روایات است که براساس لغات یافت شده در مرحله اول و معانی آن لغات شروع به یافتن روایات مرتبط با مراقبت و واژه‌های مترادف آن با مراجعه به کتب معتبر حدیثی مانند بحارالانوار و دانشنامه احادیث پزشکی و استفاده از نرم‌افزارهای معتبر حدیثی مانند گنجینه نور و جامع

در مرحله بیان تفاوت، مفهوم مراقبت در اسلام با مفهوم مراقبت در نظریه‌های مراقبت محور پرستاری (واتسون و پارسه) مقایسه شده و به بحث در مورد تفاوت‌های این تعاریف، پرداخته شده است.

یافته‌ها

واژه‌شناسی مراقبت

در فرهنگ معارف اسلامی مراقبت اصطلاحی عرفانی شناخته شده است و مراقبت نزد اهل سلوک را محافظت قلب از کارهای پست دانسته‌اند (۱۷). در لغت‌نامه دهخدا مراقبت را به معنی مواظبت، حراست، نگهداری، حفاظت و حفظ دانسته است و معانی مراقبه را نیز در مورد آن صحیح دانسته است. که با معنای عرفانی آن یکی است (۱۸). از مجموع یافته‌ها مشخص می‌شود مراقبت قبل از آن که واژه‌ای بهداشتی-درمانی باشد واژه‌ای عرفانی بوده و نوعی حفاظت و نگهداری از خود و اعمال انسانی به خاطر دوست داشتن خدا و یا نظارت خداوند بر اعمال انسان است. بنابراین مفهوم مراقبت در متون دینی نوعی حفظ و حراست است که معمولاً توسط خود فرد برای خودش اجرا می‌گردد.

• مراقبت در متون دینی

با توجه به بررسی‌های انجام شده واژه مراقبت مستقیماً در قرآن به کار نرفته است اما مشابهات آن در قرآن وجود دارد. از طرفی با بررسی متون دینی از نظر کاربرد واژه مراقبت، موارد کاربرد مراقبت در چهار جنبه: ۱- مراقبت خدا و فرشتگان از انسان. ۲- مراقبت انسان از خودش. ۳- مراقبت انسان‌ها از یکدیگر. ۴- مراقبت عالم از انسان و بالعکس می‌باشد.

۱ - مراقبت خدا و فرشتگان از انسان

در سوره انفطار آیه ۱۲-۱۰ ترجمه الهی قمشه‌ای صفحه ۲۴۳ خداوند می‌فرماید: البته نگهداری‌ها بر شما مأمورند که آن‌ها نویسندگان مقرب خداوند. شما هرچه کنید همه را می‌دانند (۱۹) در سوره انبیاء آیه ۸۲ ترجمه صفارزاده صفحه ۶۸۰ در داستان حضرت سلیمان برخی از جنیان مسخر او بودند که برایش غواصی و کارهای دیگر می‌کردند و ما آن‌ها را تحت مراقبت خود داشتیم (۲۰).

در تفسیر نمونه آیه ۴۲ سوره حجر نیز مقام ربوبیت خداوند را مراقبت او نسبت به همه انسان‌ها دانسته است و

الاحادیث یا هر کتاب حدیثی که در طول مطالعه لازم شناخته شد پرداختیم. در این مرحله تنها کار جمع‌آوری و دسته‌بندی احادیث انجام شد.

۳- مرحله مفهوم‌یابی یا تجزیه و تحلیل روایات (الف) کشف معانی لغات احادیث و آیات با استفاده از علم صرف و کتب لغات مانند العین و لسان العرب و ... (ب) در این مرحله مطالعه مکرر آیات و روایات انجام شد و هر کلمه نوشته شده و مفاهیم درک شده از آن در جلوی کلمه نوشته شد در این مرحله محقق علاوه بر استفاده از ترجمه‌های موجود مفاهیم درک شده در ذهن خود را هم در جلوی موارد ذکر نمودند (ج) سپس به درک کلی آیات و روایات با توجه به کتب تفسیری مانند تفسیر المیزان و شرح‌های نوشته شده بر احادیث پرداخته شد و آن‌ها را با درک خود مقایسه نموده و موارد اختلاف و یا تشابه را تجزیه و تحلیل نمودیم (د) در نهایت به بازنگری سراسری مفاهیم به دست آمده در کلیه آیات و روایات با توجه به مفاهیم تشکیل شده در ذهن محققین و کتب پرداختیم.

۴- کشف لغات متضاد با مفهوم موردنظر که در تفسیر و توضیح روایت و آیات کمک‌کننده است. در این مرحله لغات متضاد با مفهوم مراقبت و معانی مترادف با مراقبت بررسی شدند و با مقایسه با مفهوم به دست آمده از مراقبت در صورت مغایر بودن معنایی با آن به صحت یافته‌های خود پی بردیم یا در مواردی به وجوه ناشناخته‌ای از مفهوم موردنظر دست یافتیم که در جستجوهای اولیه با مفهوم مراقبت به دست نیامده بود.

۵- کشف مفهوم مشترک مراقبت در روایات و تفسیر روایی روایات به دست آمده: از مجموع یافته‌های مرحله ۵ و ۴ به یک جمع‌بندی کلی در مورد مفهوم موردنظر در آیات و روایات دست یافتیم و در نهایت تعریفی براساس آن ارائه شد.

۶- یافتن معانی مشابه مراقبت در متن روایات: سپس تعریف خود را مجدداً به آیات و روایات عرضه نمودیم تا صحت آن تأیید شود در این مرحله از نظر متخصصین علوم دینی نیز بهره‌مند شدیم.

۷- در صورت امکان ارایه مثال‌هایی برای فهم بهتر معنی مراقبت: براساس تعریف به عمل آمده مصداق‌های آیات یا روایات در این مورد استفاده شد.

در نهایت در پایان این مرحله مفهوم مراقبت در اسلام به صورت بیانی‌ای به دست آمد (۱۶).

کمال انسان می‌گردد. ۶- براساس اختیار و اراده انسان اثرات و اشکال آن متفاوت است. ۷- علاوه بر خداوند فرشتگان نیز مسؤول مراقبت از انسان هستند. ۸- عمل ثبت و ضبط اعمال در مراقبت بسیار مهم است.

سه جزء تعالی دهندگی، همه جانبه بودن و همیشگی بودن مراقبت از انسان، از اصول کلی مراقبت خداوند از انسان هستند.

۲ - مراقبت انسان از خودش

مکارم و صفارزاده در ترجمه آیه ۹۲ سوره نساء: و این کتابی است که ما آن را نازل کردیم کتابی است پر برکت که آنچه را پیش از آن آمده تصدیق می‌کند و برای این که مردم ام القری (مکه) و کسانی را که پیرامون آنند هشدار دهی. آن‌ها که به آخرت ایمان دارند و به آن ایمان می‌آورند بر نمازهای خویش مراقبت می‌کنند (۲۴ و ۲۰). تفسیر نمونه، در تفسیر آیه ۳۳ سوره لقمان دو دستور بیان می‌دارد: دستور اول توجه به مبدأ است و دستور دوم توجه به معاد. دستور اول نیروی مراقبت را در انسان زنده می‌کند و دستور دوم احساس پاداش و کیفر را (۲۱). در کتاب ارشاد القلوب در باب مراقبت از خود، سخن لقمان را بیان می‌نماید که، هرگاه خواستی گناهی را مرتکب گردی جایی را پیدا کن که خدا تورا نبیند، که اشاره دارد به این که چون جایی را نمی‌توانی بیابی که خدا نباشد پس گناه مکن. که بیانگر مراقبت انسان از خود در مقابل گناه کردن است (۲۲). در بحارالانوار باب پایه‌های اسلام و ایمان به نقل از علی (ع) درباره ایمان فرمود: ایمان دارای چهار پایه است: صبر، یقین، عدل و جهاد و صبر هم چهار شعبه دارد شوق، ترس، زهد و مراقبت و ... هر کس مراقب مرگ باشد در کارهای نیک شتاب می‌کند. بنابراین مراقبت از نشانه‌های ایمان به خداوند است و سبب می‌گردد تا انسان اعمال و رفتار نیک انجام دهد (۲۵).

با توجه به روایات و مطالب بیان شده مراقبت انسان از خودش چهار جنبه دارد: ۱- مراقبت انسان در مورد اعمال و رفتار خودش ۲- مراقبت در انجام فرایض دینی و دوری از هوی و هوس ۳- مراقبت از حکومت با کنترل اعمال و رفتار و انجام وظایف مربوط به خود ۴- انجام وظایف و مسؤولیت‌های فرد در مقابل سایر مسلمانان و مراقبت از رفتار خود در قبال دیگران.

مشخصه‌های مراقبت انسان از خود: ۱- نشانه ایمان به خداوند است. ۲- در جهت اجرای دستورات

سوره رعد آیه ۳۳ نیز بر آن تأکید کرده است. و مراقبت خداوند را اعتقاد به این می‌داند که خدا همواره انسان را می‌بیند به آنچه انسان می‌گوید، می‌شنود و از خیر و شر انجام می‌دهد آگاه است و این توجه او را از اعمال شر باز می‌دارد (۲۱).

در کتاب ارشاد القلوب در باب توجه داشتن به خدا از نبی اکرم (ص) روایتی بیان می‌نماید، که طوری خداوند را عبادت کن که گویا تو را می‌بیند، پس اگر تو او را نبینی او تو را می‌بیند. که این مطلب را اشاره به مراقبت خدا بر اعمال انسان می‌داند و این که پروردگار در هر حال بر کردار و حال او آگاهی دارد و توجه کردن انسان به این حالت مراقبت است. وی مفهوم مراقبت را علم بنده به این که خداوند بر او اطلاع دارد، و در همه حالات او را می‌بیند، می‌داند. پس بنده باید بداند که نمی‌تواند چیزی را از خدا پنهان سازد (۲۲).

در تحف العقول در روایتی از علی (ع) بیان شده است، مردی از آن حضرت درخواست نصیحت کرد. فرمودند: می‌پذیری؟ گفت: آری. فرمودند: صبر را بالش خود ساز، فقر را در آغوش گیر، لذت‌ها را واگذار، با هوس مخالفت کن و بدان هرگز از مراقبت خداوند بیرون نیستی، پس ببین در چه حالی (۲۳).

به نظر می‌رسد مفهوم مراقبت خداوند از انسان در دامنه روایات همان مفهوم موردنظر قرآنی را تأکید و تأیید می‌نماید. به طور کلی از مراقبت خداوند از انسان به سه جنبه مهم می‌توان دست یافت: ۱- تأکید بر ربوبیت خداوند بر انسان یعنی همه اعمال انسان توسط خداوند ثبت و ضبط می‌گردد و تحت نظارت خداوند قرار دارد. ۲- تأکید بر خدا محوری، براساس اصل ربوبیت خداوند در مراقبت از انسان، یعنی اگر خدا رب انسان است پس در امر مراقبت از انسان باید توجه داشت همه امور تحت نظارت و فرمان وی صورت می‌پذیرد. ۳- استفاده از شیوه‌های خداوند در مراقبت از انسان در پرستاری از آنجا که اعمال انسانی همه در طول اعمال خداوند قرار دارند پس انسان نیز می‌تواند با الگوگیری از خداوند بهترین مراقبت را برای انسان‌های دیگر ارایه دهد.

پس اشکال و ابعاد مراقبتی خدا از انسان به شرح ذیل است: ۱- همیشگی و دایمی است. ۲- کلیه شئون و امور زندگی را شامل می‌گردد. ۳- خیرخواهانه است. ۴- جنبه حفاظتی و کمکی برای انسان دارد. ۵- سبب تعالی و

که توسط نزدیکان انجام می‌شود، بهترین شکل آن است و می‌تواند به عنوان الگو به کار برده شود. ۴- مراقبت از انسان‌های دیگر ثواب زیادی دارد. ۵- مراقبت سبب تعالی و کمال فرد مراقبت‌کننده می‌شود. ۵- مراقبت انسان‌ها از یکدیگر در مواردی به شکل عمومی و دارای خصوصیت پرورشی و حفاظتی (مراقبت مادر از کودک یا مراقبت از یتیم) است. ۶- مراقبت انسان‌ها از یکدیگر در مواردی برای یک مشکل خاص است (مراقبت خواهر موسی از موسی در مورد سلامت رسیدن وی) ۷- مراقبت تخصصی انسان‌ها از یکدیگر که جزیی از مراقبت عمومی است و نیاز به آموزش و تخصص خاص دارد (مثل مراقبت از بیمار).

۴ - مراقبت عالم از انسان و بالعکس

انسان به عنوان خلیفه خداوند بر روی زمین (اسراء آیه ۷۰) دارای کرامت است، پس انسان چون خلیفه خدا است باید تابع خداوند که به او این مقام را اعطاء نموده است باشد در غیر این صورت او به مقام خلافت خدا راه پیدا نمی‌کند (سوره بقره آیه ۳۰) (۲۸ و ۲۹). عالم به عنوان سفره نعم الهی برای انسان آفریده شده است و انسان باید با تلاش خود از آن بهره‌مند شود. خداوند موجودات را در تسخیر انسان قرار داد نه این که انسان آن‌ها را تسخیر کند بلکه خداوند آن‌ها را برای بشر مسخر کرده است (ابراهیم ۳۳-۳۲). اگرچه به نظر می‌رسد جنس تسخیر انواع موجودات و پدیده‌های طبیعی با یکدیگر متفاوت است که این امر بر روی چگونگی بهره‌برداری از آن‌ها نیز اثر می‌گذارد ولی همه آن‌ها مسخر انسان هستند (۲۸).

بنابراین عالم دارای وجودی مستقل از انسان است، اما این وجود مستقل در تسخیر انسان قرار دارد. بنابراین آنچه اصل است انسان است، که اگر در مقام خود قرار گیرد جهان دگرگون خواهد شد. زیرا جهان برای انسان خلق شده است تا انسان به وظیفه خود که همانا رسیدن به حی متاله است عمل نماید. پس چنین نیست که انسان برای جهان باشد یا جهان و انسان همتای یکدیگر باشد (۲۹). هدف از آفرینش جهان این است که در پرورش انسان و رسیدن به حی متاله به وی کمک نمایند. انسان به عنوان خلیفه الهی نیز وظیفه ساخت جهان را دارد (۲۹ و ۳۰) پس انسان اصل و جهان تابع اوست و هر دو تابع خداوند هستند (۲۹). انسان در تسخیر خود بر جهان حق استفاده بی‌رویه و ظالمانه را ندارد، بلکه وی مسؤول است

خداوند و انجام فرایض دینی است. از طرفی چون مراقبت از خود دستور خداوند است خودش نوعی فریضه دینی است. ۳- شامل اعمال و رفتار انسان و دوری از هوای نفس و گناه است. ۴- هدف آن رسیدن به تقوای الهی و کمال و تعالی انسان است. ۵- چون انسان همواره در معرض خداوند است پس همواره باید مراقب اعمال و رفتار خود باشد پس مراقبت از خود امری دایمی و همیشگی است.

۳ - مراقبت انسان‌ها از یکدیگر

در سوره یوسف آیه ۶۵ در صفحه ۲۴۳ ترجمه الهی قمشه‌ای، بیان شده است: زمانی که پسران یعقوب می‌خواستند بنیامین برادر خود را برای آوردن غله از مصر ببرند بیان می‌کنند: ای پدر ما دیگر چه می‌خواهیم؟ این سرمایه ما است که به ما بازگردانده شده و غله برای اهل بیت خود تهیه کرده و برادر خود را هم در کمال مراقبت حفظ می‌کنیم و بار شتری بر این قوت کم که آورده‌ایم می‌افزاییم (۱۹). در ترجمه آیه ۱۳ سوره یوسف در جایی که برادران یوسف با یعقوب صحبت می‌کنند به پدرشان می‌گویند: فردا او را همراه ما روانه صحرا کن که قدری گردش و هواخوری کند، مطمئناً ما از او مراقبت و مواظبت خواهیم کرد (۱۹). در ترجمه المیزان در توضیح آیاتی که تعقیب و مراقبت خواهر موسی، و بازگردانیده شدن موسی به مادر را حکایت می‌کند اعمال مادر و خواهر موسی را مراقبت می‌نامد (قصص ۱۱ و ۱۲). در تفسیر نور نیز همین داستان به عنوان مراقبت بیان شده است (۲۶).

در کتاب ثواب اعمال، در حدیثی از پیامبر (ص) آمده است: هر کس یک شبانه‌روز از بیماری مراقبت کند خداوند او را با ابراهیم خلیل (ع) محشور می‌کند و از صراط چون برق جهنده می‌گذرد؛ و هر کس در راه تأمین خواسته بیماری تلاش کند مانند روزی که از مادر تولد یافته است از گناهانش بیرون رود. در این میان یکی از انصار گفت: ای رسول خدا اگر بیمار از بستگان او باشد چگونه است؟ پیامبر (ص) فرمود: کسی که برای تأمین خواسته خویشاوندانش تلاش کند بزرگترین پاداش را خواهد داشت (۲۷).

با توجه به آیات و روایات بیان شده، انسان‌ها نیز وظیفه دارند از یکدیگر مراقبت کنند، که این مراقبت دارای ویژگی‌های ذیل است: ۱- به شکل آشکار و نهان انجام می‌گردد. ۲- در مواقع ضرورت انجام می‌شود. ۳- زمانی

تا به بهترین شکل از جهان طبیعی استفاده نماید و کمترین صدمه را به آن وارد نماید (۲۹ و ۳۰).

کلمات مترادف مراقبت

• قرآن

با توجه به این که در قرآن عین کلمه «مراقبت» به کار نرفته است بنابراین که در اینجا به شرح کلمات مترادف با مراقبت می‌پردازیم.

۱ - رقیب: به معنای حفیظ است و مراقبت به معنای محافظت است. در ترجمه آیه ۱۰ سوره توبه رقیب به معنای کسی است که همواره رقبه «گردن» خود را می‌کشد تا وضع را زیر نظر داشته باشد به همین علت محافظت را مراقبت خوانده‌اند. البته «رقوب» به معنای مطلق «حفظ» نیست بلکه تنها محافظت از حرکات و سکنات شخص محفوظ و مرقوب را مراقبت می‌گویند که به منظور اصلاح موارد خلل و فساد آن باشد و یا به این منظور باشد که حرکات و سکنات آن را ضبط کنند (۳۱ و ۳۲) پس مراقبت در این آیه همان حفظ کردن چیزی است به اضافه عنایت علمی و شهودی بر آن و به همین جهت مراقبت به معنای حراست، داروغگی، انتظار و برحذر بودن از خطرات است. بنا بر نقل کتاب قاموس قرآن، رقبه، انتظار، مراقبت، مراعات و محافظت نظیر هم هستند (۳۱ و ۳۲).

در ترجمه آیه ۱ سوره نساء «رقوب» و «رقابه» به معنای حفظ است و در اینجا مقصود از آن محافظت و مراقبت بر اعمال است. در اینجا «شهید» به «رقیب» تمثیل شده است. به نظر می‌رسد نوعی نظارت و وکالت امت، تحت دستورات خداوند و نوعی واسطه بین امت و خداوند را بیان می‌نماید. در اینجا غیر از محافظت حالت وکالت نیز مورد نظر است (۳۱).

۲ - در ترجمه آیه ۲ سوره مائده و توبه آیه ۵ کلمه «مرصد» به مراقبت معنا شده است. مرصد اسم مکان از ماده «رصد» به معنای آمادگی برای مراقبت است. راغب در مفردات می‌گوید: کلمه «رصد» به معنای آمادگی شدن برای پایدن و مراقبت است (۳۲).

۳ - «عین»، در ترجمه آیه ۳۷ سوره هود از چشم خداوند نام برده شده است. از آنجا که خداوند چشم ندارد چشم در مورد خدا، به معنای مراقبت و کنایه از نظارت است و استعمال جمع کلمه «عین» برای فهماندن کثرت مراقبت و شدت آن است (۳۲).

۴ - در ترجمه سوره قصص آیه ۱۱ در داستان موسی، کلمه «قص» به معنای دنباله، جای پا و اثر کسی را گرفتن و رفتن است نوعی مراقبت داشتن پنهانی و از دور در این آیه مطرح است (۳۲).

۵ - «رصد»، در ترجمه آیه ۲۱ سوره انباء کلمه رصد به معنای آماده شدن برای مراقبت است. مرصاد یعنی محلی که برای مراقبت در آنجا قرار بگیری. رصد به معنی مراقبت کردن و چیزی را زیر نظر گرفتن و نیز به معنی مراقبت شده است (۳۲).

۶ - «عکوف»، در تفسیر آیه ۵۲ سوره انبیاء کلمه عاکفون از ماده عکوف به معنی مواظبت و مراقبت چیزی یا مکانی است، ولی توأم با عزت و احترام. مثل مراقبت مشرکان از بت‌هایشان (۳۳).

۷ - «حذر»، در تفسیر آیه ۷۱ سوره نساء «حذر» به معنی بیداری و آماده باش و مراقبت در برابر خطر است و گاهی به معنی وسیله‌ای که به کمک آن با خطر مبارزه می‌شود نیز آمده است. در اینجا مراقبت در مقابل دشمن نام برده شده است تا مسلمانان غافلگیر نشوند و از ناحیه دشمنان به آن‌ها آسیبی نرسد (۲۱).

۸ - «مربطه»، در تفسیر سوره آل عمران آیه ۲۰۰، «رابطو» در این آیه از ماده «رباط» گرفته شده و در اصل به معنی بستن چیزی در مکانی است (مثل بستن اسب)؛ و مربوطه به معنای مراقبت از مرزها نیز آمده است، زیرا سربازان و مرکب‌ها و وسایل جنگی را در آن محل نگهداری می‌کنند. نوعی آماده باش و مراقبت همیشگی در برابر دشمن یا شیطان و هوای نفس را می‌رساند. بنابراین مربوطه معنای وسیعی دارد که هرگونه آمادگی برای دفاع از خود و جامعه اسلامی را شامل می‌شود (۲۱).

۹ - «حفیظ»، در تفسیر آیه ۱۰۷ سوره انعام حفیظ کسی را گویند که از شخص یا چیزی مراقبت کرده و او را از ضرر و زیان حفظ می‌کند. حفیظ به معنای نگهدار و حافظ است (۲۱).

۱۰ - «مرعی»، در تفسیر سوره نازعات آیه ۳۱: «مرعی» اسم مکان به معنی چراگاه و در اصل از رعی به معنی محافظت، مراقبت و تدبیر امور آمده است (۲۱). یعنی حیوان تنها حفظ نمی‌شود بلکه به تدارک و تهیه آنچه مربوط به آن‌ها می‌شود نیز باید اهتمام ورزید (۳۴).

۱۱ - «تقوی»، در تفسیر سوره بقره آیه ۱۰۳، تقوی به معنی پرهیز از بدی‌ها و مراقبت و تحفظ درباره خوبی‌ها است (۲۶).

• روایات

۱ - در کتاب آسمان و جهان، در ترجمه روایت منسوب به حضرت امام رضا (ع) «ورع» به معنای مراقبت معنی شده است (۳۵).

۲ - در کتاب محاسبه نفس در توضیح و ترجمه سوره نسا آیه ۱ «رقیب» به معنای محافظ و مراقب آمده است و برای تأکید آن به سوره نساء اشاره کرده است. که رقبه به معنی مراقبت و محافظت آمده است و معنای جامع آن را محافظت دانسته است (۳۶).

از مجموع کلمات مترادف مراقبت مشخص می‌شود که وجهه اصلی مراقبت حالتی دایمی و همه جانبه است که سعی در رفع اختلالات و محافظت فرد از خلل و فساد دارد. از مشخصه‌های دیگر مراقبت اینست که: ۱- مراقبت دائماً باید ثبت و ضبط شود. ۲- نوعی حراست، دور کردن و محافظت از خطرات است. ۳- همراه با تأمین عزت و احترام مراقبت شونده است. ۴- وظیفه آن جلوگیری از آسیب و صدمه است. ۵- مراقبت در برابر دشمنان، حوادث و رفتارها بسیار مهم است.

- نمونه موردی

داستان زندگی موسی (ع) بهترین مثال برای بیان مراقبت در همه جوانب آن است. موسی علی‌رغم تلاش‌های فرعون برای از بین بردنش، بنا به خواست خدا (مراقبت براساس ربوبیت خداوند) به دنیا می‌آید. مادرش که نگران اوست بنا به دستور خداوند (که از موسی حفاظت خواهد کرد) او را به نیل می‌اندازد (مراقبت عالم از انسان به دستور خدا). مادر موسی به امر خداوند خواهر موسی را برای مراقبت از او می‌فرستد (مراقبت خاص از دیگران). زن فرعون موسی را می‌یابد (مراقبت عام از دیگران) و به دنبال دایه‌ای برای او می‌گردد. در این زمان خواهر موسی مادرش را به آسپه زن فرعون معرفی می‌کند. موسی از میان داوطلبان برای دایگی موسی، تنها مادرش را به عنوان دایه قبول می‌کند (مراقبت عمومی از دیگران) و در دامن مادر پرورش می‌یابد (مراقبت اختصاصی از دیگران). موسی با آن که در دربار زندگی می‌کند ولی انسانی پاک سرشت است و دائماً از اعمالش مراقبت می‌کند (مراقبت

انسان از خود) و به همین علت یکی از ستمگران را می‌کشد و فرار می‌کند. در راه دختران شعیب را می‌بیند و در این دیدار اهل مراقبت از رفتار خود و عمل صالح است (مراقبت انسان از خود) به طوری که شعیب دختر خود را به او می‌دهد (مراقبت انسان‌ها از یکدیگر). موسی پیامبر قوم خود می‌شود و به مراقبت از قومش می‌پردازد (مراقبت عمومی انسان‌ها از یکدیگر) دردهای آنان را التیام می‌دهد و آن‌ها را به خداوند رهنمون می‌شود (مراقبت تخصص) موسی پس از پیامبری بارها برای مراقبه و تهذیب نفس به کوه طور می‌رود. در طی انجام رسالت بارها محیط و عوامل محیطی به دستور خداوند در اختیار او قرار می‌گیرد (شکافته شدن نیل و ...) و او را از خطرات دور می‌سازد (مراقبت خدا از انسان).

تعریف نهایی

با توجه به داده‌ها در اسلام چهار نوع عمده مراقبت مطرح است: ۱- مراقبت خداوند از انسان (ربوبیت) ۲- مراقبت انسان از خود ۳- مراقبت انسان‌های دیگر از انسان (مراقبت انسان‌ها از یکدیگر) ۴- مراقبت عالم از انسان و بالعکس.

سه نوع مراقبت دیگر تحت مراقبت خداوند (ربوبیت) قرار دارند به عبارتی اراده برای انجام آنان در طول اراده خداوند است نه به جای مراقبت خداوند. بنابراین پرستار در امر مراقبت از بیمار با سه پدیده مواجه است که همگی آن‌ها تحت تسلط و اراده خداوند قرار دارد. بنابراین همه جهان به دست خداست و خداوند رب، هدایت‌کننده، نگهدارنده و مراقب همه جهان و عالم است. اولین گام مراقبتی، مراقبت انسان از خود است، این مراقبت دایمی و آگاهانه است. یعنی انسان دائماً از جسم و روح خود مراقبت می‌کند و در پی آنست تا سلامت جسمی و روحی خود را حفظ و ارتقا دهد (۳۷). این مراقبت از خود سبب شناخت بیشتر انسان از خود و توانمند شدن وی می‌شود. در این فرآیند، در مواردی که فرد دیگر قادر به مراقبت از خود نیست یا دارای درجاتی از نقص در مراقبت از خود است. وظیفه مراقبت یا جبران نقص مراقبتی به انسان‌های دیگر و عالم محول می‌گردد. این عدم توانایی ممکن است مربوط به کمبود آگاهی یا ناتوانی جسمی انسان باشد. کمبود آگاهی یعنی توانایی وجود دارد ولی آگاهی وجود ندارد، این کمبود آگاهی می‌تواند مربوط به مسایل جسمی مثل نداشتن آگاهی در مورد رعایت بهداشت دهان و دندان

بنابراین در طی این مسیر از مراقبت عالم استفاده می‌کند. مراقبت عالم از انسان براساس میزان دستیابی وی به مراقبت از خود و حرکت براساس اطاعت از خدا تغییر می‌کند. هرچه میزان مراقبت از خود انسان افزایش یابد، کمک‌های جهان نیز افزایش می‌یابد که در اینجا مفهوم ارتقاء سلامت معنی می‌یابد در این راستا وظیفه پرستار اینست که عالم را در اختیار انسان قرار دهد تا بتواند کمک‌ها و مراقبت خود را به انسان ارایه دهد. بنابراین با توجه به این که هرچه مراقبت فرد از خودش بالاتر رود، عالم ارایه خدمات و مراقبت بهتری به فرد دارد وظیفه پرستار در این حیطة توانمند ساختن فرد برای مراقبت از خود و در دسترس قرار دادن عالم برای انسان است تا به حداکثر مراقبت عالم از انسان دست یابد.

جنبه دیگر مراقبت انسان‌ها از یکدیگر است، این دیدگاه دارای دو جنبه است؛ اول مراقبت معمول هر انسانی از یک انسان دیگر و جنبه بعدی مراقبت تخصصی یک انسان از دیگران یا برعکس. در این دیدگاه هر انسانی وظیفه دارد از انسان‌های دیگر مراقبت نماید، پس در هر مراقبتی هر دو طرف تحت تأثیر قرار می‌گیرند و وظیفه دارند از همدیگر مراقبت کنند که در نهایت منجر به توانمند شدن دو طرف خواهد شد. در حیطة مراقبت خدا از انسان امر ربوبیت خدا معنی می‌پذیرد؛ یعنی خداوند علاوه بر آفرینش انسان امر هدایت، کنترل و به طور کلی کلیه امور زندگی انسان را در اختیار دارد. بنابراین هر آنچه رده‌های بعدی در امر مراقبت از انسان انجام می‌دهند باید براساس دستورات و راهنمایی‌های خداوند باشد. پس برای طراحی برنامه مراقبتی در هر رده‌ای، این برنامه باید براساس دستورات و فرامین خداوند باشد.

در مراقبت انسان از انسان همه انسان‌ها وظیفه مراقبت از یکدیگر را دارند. این مراقبت دارای دو حیطة عام و تخصصی است. حیطة عام توسط همه انسان‌ها صورت می‌گیرد و حیطة تخصصی خاص پرستاران است که علم و دانش پرستاری وجه تمایز این نوع مراقبت از مراقبت ارایه شده توسط عام است. بنابراین حیطة‌های مراقبتی پرستاران شامل مراقبت عام و تخصصی است. مراقبت عام شامل یک سری اعمال است که همه قادرند آن را انجام دهند؛ ولی مراقبت‌های تخصصی خاص پرستاران است و نیازمند آموزش‌های تخصصی است. بنابراین پرستاران دارای دو وظیفه مجزا می‌شوند؛ یک

باشد یا مربوط به مسایل روحی مثل عدم آگاهی از مضرات حسد بر روی ارتقای روحی انسان باشد. در ناتوانی جسمی، آگاهی وجود دارد ولی به سبب ضعف و نقص جسمی یا روحی فرد قادر به ترک یا انجام دادن آن عمل یا رفتار نیست، مثل سیگار کشیدن پزشکان. وظیفه پرستار در این مرحله توانمندسازی جسمی و روحی بیمار است تا به آگاهی‌های خود عمل کند. در مواردی نه آگاهی وجود دارد و نه توانایی، مثل بیمار نیازمند به مراقبت ویژه که در این مرحله پرستار باید از نظر جسمی و روحی بیمار را حمایت همه جانبه کند. البته تمام این موارد ذومراتب و دارای درجاتی است که از مطلق تا حداقل نیازمندی تفاوت می‌کند. انسان براساس حب ذات، امر مراقبت از خود را بر عهده دارد (۳۸). یعنی مراقبت امری درونی است که از درون فرد برمی‌خیزد و تا وی به آن مایل نباشد رخ نخواهد داد. بنابراین مراقبت از خود امری اختیاری است که توسط فرد و تحت ربوبیت خدا از انسان قرار دارد. مگر این که مددجو در وضعیتی قرار گیرد که اختیار وی سلب گردد و دیگر قادر به مراقبت از خود نباشد، در این صورت مقدمات مراحل بعدی مراقبت به وجود می‌آید. بنابراین برای مراقبت انسان از خودش گزینه داشتن اختیار لازم است ولی ضروری نیست. زیرا بنا بر طبقات روح انسان اگر انسان در هر مرتبه روحی باشد دارای درجاتی متفاوت از اختیار است. بنابراین اختیار در مراقبت از خود نیز دارای مراتبی است. مراقبت از خود امری است که براساس اختیار انسان انجام می‌شود. اختیار نیز دارای مراتبی است از مراتب بسیار بالای اختیار که همراه با تفکر و تعقل است تا رفلکس‌های بدنی در خطرات که ناشی از اختیار در مرتبه نباتی انسان است.

عالم براساس فرمان خداوند موظف است تا در خدمت انسان باشد و از وی مراقبت کند. انسان خلیفه خدا در زمین است و عالم باید به وی در این امر کمک کند. هرچه ارتباط و اطاعت انسان از خدا بیشتر باشد خدمتگذاری عالم به انسان نیز بیشتر است. انسان نیز وظایفی در برابر عالم دارد. پس بنابراین وظیفه انسان در امر مراقبت از خود می‌تواند از کمک و خدمات آن‌ها استفاده کند، حتی اگر انسان نیز این کمک را نخواهد یا نداند، باز هم عالم وظیفه خدمتگذاری به انسان را دارد. از آنجا که هدف اصلی انسان در مراقبت از خود درک بیشتر و بهتر خداوند و طی مسیر دستیابی به رضایت خدا است

براساس اراده، اختیار و حب ذات وظیفه اصلی در مراقبت از خود را بر عهده دارد. ۱۰- در مواقع ضرورت که مراقبت خود فرد کفایت ندارد، باید دیگر انسان‌ها در مراقبت از فرد کمک کنند. ۱۱- کلیه مراقبت‌ها براساس اصل ربوبیت باید طبق دستورات الهی باشد. ۱۲- مراقبت نوعی حفاظت، حراست و دور کردن از خطرات است. ۱۳- مراقبت باید سبب تأمین عزت و احترام مراقبت‌شونده شود. ۱۴- مراقبت باید براساس خواست و اراده فرد و طبق دستورات الهی باشد (مگر در موارد اضطرار و ضرورت). ۱۵- وظیفه مراقب جلوگیری از آسیب و صدمه به مراقبت‌شونده است. ۱۶- مراقبت شامل دو جنبه درونی مثل مراقبت از خطراتی که از خود فرد یا درون وی منشاء می‌گیرد، و بیرونی مثل مراقبت از خطرات و حوادثی که منشأ خارج از فرد دارد، است.

بحث

در این قسمت تعریف مراقبت با نظریه‌های واتسون و پارسه که بنا بر نظر ملیس از نظریه‌های مراقبت محور هستند (۳) مقایسه می‌گردد. تئوری واتسون از تئوری‌های کلان و جدید در پرستاری است و می‌توان تئوری او را به عنوان اولین تئوری پرستاری در برگرفته ابعاد روحی عملکرد حرفه پرستاری، نام برد (۳ و ۲). به نظر می‌رسد واتسون در طراحی نظریه‌اش تحت تأثیر عمیق انسان‌گرایی پدیدارشناسی، اگزیستانسیالیسم و آگاهی معنوی قرار داشته است.

واتسون در نظریه‌اش ده مفهوم اصلی دارد که شامل: تشکیل یک سیستم ارزشی براساس انسان‌گرایی، نوع دوستی و بشر دوستی - آقاء ایمان - امید - تکامل فکری در مورد حساسیت نسبت به خود و دیگران - رابطه کمکی - اعتمادی - ارتقاء و قبول احساسات مثبت و منفی - استفاده از روش علمی حل مسأله برای تصمیم‌گیری - ارتقاء رابطه بین شخصی یادگیری - یاددهی. - فراهم نمودن محیط هدایتی مناسب - کمک کردن با خشنودی از نیازهای انسان - فوق‌العاده‌گی عوامل وجودی و پدیده‌شناختی (۳۹ و ۴۰).

واتسون مفاهیم متاپارادایمی (انسان شدن، سلامت، محیط و پرستاری) را تعریف نموده است و برای تعریف این متاپارادایم‌ها مفاهیم دیگری که مکمل درک علم

سری مراقبت که وظیفه همه انسان‌ها است و عموم مردم وظیفه دارند این نوع مراقبت را انجام دهند، و یک سری مراقبت تخصصی که وظیفه خاص پرستاران است. در نهایت مراقبت پرستاری، فرآیندی همه جانبه خواهد شد که همه ابعاد وجودی انسان را در بر می‌گیرد (۳۷). بنابراین مراقبت شامل؛ مراقبت فرد برای خودش، جهان و انسان‌های دیگر است که همه تحت فرمان و رهنمودهای خداوند انجام می‌پذیرد. پرستار علاوه بر ایفای وظایف عمومی مراقبت برای خود، محیط و دیگران وظیفه مراقبت‌های تخصصی در این حیطه‌ها را دارد. از آنجا که مراقبت منجر به تعالی و توانمندی انسان خواهد شد و اثرات آن دو جانبه است، پس همه موجودات و آفریدگان خداوند وظیفه مراقبت از همدیگر را دارند و در این فرآیند مراقبتی به تعالی می‌رسند که این شامل پرستاران نیز خواهد شد. ولی شاید بتوان گفت پرستاران به عنوان گروهی که فرصت ارایه تخصصی این مراقبت را دارند امکان برخورداری بیشتری از تعالی و توانمندسازی انسانی را در اجرای این فرآیند دارند.

با توجه به مطالب گفته شده مراقبت به ترتیب اهمیت دارای شرایط ذیل است: ۱- همیشگی و دایمی است. ۲- کلیه شئون زندگی و ابعاد انسانی را در بر می‌گیرد. ۳- سبب تعالی و کمال انسان (مراقبت‌شونده و مراقبت‌کننده) می‌شود. ۴- دارای سه نوع مراقبت عمومی (مراقبتی که انسان‌های معمولی از یکدیگر به عمل می‌آورند) مراقبت خصوصی (مراقبتی که انسان‌های معمولی از یکدیگر برای موارد خاص به عمل می‌آورند) مراقبت تخصصی (توسط افراد حرفه‌ای یا غیرحرفه‌ای که آموزش تخصصی و حرفه‌ای دیده‌اند، به عمل می‌آید). ۵- مراقبت می‌تواند به صورت آشکار (مراقبت از بیمار) یا نهان صورت گیرد. مراقبت نهان طیف وسیع‌تری دارد که شامل الگوگیری، کمک کردن و ... است. ۶- مراقبت باید خیرخواهانه باشد. بنابراین بهترین مراقبت آن است که توسط نزدیکان و اقوام فرد انجام شود. ۷- مراقبت از درون فرد برمی‌خیزد و براساس خواسته‌ها و نیازهای آشکار (مثل بیمار تبار) یا نهان (مثل ارتقا سلامت) وی شکل خواهد گرفت اما آنچه در نهایت بر روی میزان، تأثیر و شکل مراقبت اثر خواهد گذاشت اختیار، توان و اراده فرد است. ۸- مراقبت باید براساس فرایض، دستورات الهی و فطرت انسانی باشد، تا سبب تعالی و کمال انسان گردد. ۹- انسان

مراقبت انسانی هستند را نیز وضع نموده است که به طور خلاصه تعریف ۴ متا‌پارادایم اصلی عبارتند از: انسان؛ شخص ارزشمند است لذا باید از او مراقبت شود یا خودش از خود مراقبت کند در این مراقبت باید مورد احترام قرار گیرد، پرورش یابد، درک شود و کمک شود. با توجه به درک فلسفه بیمار برای حفظ یکپارچگی بیمار.

سلامت: او تعریف WHO را کامل نمی‌داند و عقیده دارد، سلامت یکپارچگی ذهن، جسم و روح است. و سلامتی به درجه توافق بین خود درک شده و خود تجربه شده بستگی دارد.

پرستاری: علم انسانی در مورد اشخاص و تجارب سلامتی- ناخوشی انسان که از طریق مراقبت انسانی، حرفه‌ای، شخصی، علمی زیبایی شناختی و اخلاقی صورت می‌گیرد (۳۹).

محیط: مراقبت (و پرستاری) در هر جامعه به وجود می‌آید. و هر جامعه دارای مردمی است و کسانی که از دیگران مراقبت می‌کنند، نگرش مراقبتی از طریق تخصص منتقل نمی‌گردد و یک راه منحصر به فرد برای سازگاری با محیط مختص هر فرد است. در نتیجه از نظر او محیط به فرد کمک می‌کند تا نیازهایش را بشناسد. براساس نظر واتسون مراقبت کردن یک واژه پرستاری است و نشان‌دهنده عواملی است که پرستاران به کار می‌برند تا مراقبت بهداشتی را به مددجویان ارائه دهند. او بیان می‌کند با پاسخ دادن به دیگران به عنوان افراد با ویژگی‌های منحصر به فرد شخص مراقبت‌کننده احساسات دیگران را دریافت می‌کند و درکی از منحصر به فردی دیگران می‌یابد (۳۹ و ۴۰).

یکی دیگر از تنویسین‌ها که مراقبت را به عنوان مفهوم مرکزی کارش انتخاب نموده است رزماری پارسه می‌باشد. پارسه در تجربیاتش به این نکته رسید که مدل‌های پزشکی محدودند، و همچنین مشاهده کرد که مردم چگونه برای سلامتی‌شان تصمیم می‌گیرند و این مسایل او را به این فکر انداخت که برای علم و عمل پرستاری راه‌های متفاوتی بیاید. در ابتدای طراحی تئوری، تمرکز اصلی او بر تجربیات زندگی و سلامت در نظر هر فرد بود (۴۱ و ۴۲) او در تئوری خود چهار متا‌پارادایم پرستاری، انسان، سلامتی و محیط را تعریف کرده است. پرستاری: با توجه به این که پارسه پرستاری را علمی انسانی می‌داند و انسان را کسی می‌داند که تجربیات

کیفی و منحصر به فرد در مورد تجربه سلامتی دارد. پرستاری را درگیری با این انسان می‌شناسد؛ که البته باید عملکردی کاملاً مستقل از پزشکی داشته باشد. از نظر او انسان موجودی واحد است که در انتخاب موقعیت‌های مخصوص خودش آزاد است. پس پرستاری باید در جهت راه‌های شناخت هستی، پیدا کردن معنی موقعیت‌ها، انتخاب راه‌های کسب سلامت و حضور واقعی در زندگی روزمره، شخص را راهنمایی کند. در تعریف پرستاری او حرکت به سمت روشن نمودن و تجهیز و تحرک بخشیدن به روابط بین شخصی خانواده برای دستیابی به سلامتی جایگاه خاصی دارد و خانواده در عملکرد پرستاری نقش مهمی دارد (۴۱ و ۴۲).

انسان: انسان موجودی یکپارچه است که آگاهانه با محیط خود مشارکت دارد. در زمان حال به سر می‌برد و دائماً در تعامل با محیط خود و افراد دیگر است. و با این تجارب ناشی از زندگی رشد می‌کند و تکامل می‌یابد.

سلامتی: سلامتی یک تجربه زندگی است. سلامتی نه پیوستاری از سالم بودن تا بیماری است. نه حالت دوگانه سلامت و یا بیماری و شیوه‌های سازگاری فرد با محیط نیز نیست. بلکه سلامتی ترکیبی از ارزش‌ها و راه زندگی است. سلامتی در اصل ساختارهای معنایی در موقعیت‌ها است و فرآیندی از شدن و تکوین می‌باشد (۴۱ و ۴۲).

محیط: از نظر او انسان و محیط جدا هستند، ولی تعاملات انرژی و رها شدن، به سمت ترکیب بزرگتر و گوناگون‌تر دارند. و براساس الگوهای منظم بر یکدیگر اثر دارند. انسان و محیط تخلیه انرژی بر یکدیگر دارند و بر اثر آن آنچه در این جهان است درک می‌کنند و انسان معنی موردنظر خود را در این موقعیت ایجاد شده درک می‌کند (۴۱ و ۴۲).

هر سه تعریف بر این اصل که پرستاری شاخه‌ای از علوم انسانی است تأکید دارند و بر همین اساس تأکید دارند پرستاری از شکل بیماری محور باید به انسان محوری تغییر کرده و در جهت تعالی انسانی گام بردارد. از طرفی پارسه چون در تعریف انسان به دیدگاه کل نگرانه اعتقاد دارد، بنابراین به نظر می‌رسد در مراقبت پرستاری نیز به آن معتقد باشد. واتسون به وضوح دیدگاه کل نگرانه به مراقبت را بیان کرده است در تعریف حاضر نیز مراقبت کلی و در همه ابعاد انسانی بیان شده است. در هر سه

علاوه بر این انسان وظیفه دارد با مراقبت از خود به تعالی و کمال برسد و در این راه از ابعاد دیگر مراقبتی کمک بگیرد. بنابراین مراقبت امری درونی است و وظیفه خود فرد است نه امری بیرونی. در تعریف واتسون مراقبت امری بیرونی است که وظیفه دارد توانایی خود مراقبتی فرد را افزایش دهد. بنابراین در تعریف اسلامی مراقبت وظیفه خود فرد و براساس بصیرت و آگاهی فرد به خودش و فطرت رخ می‌دهد و فرد وظیفه دارد دائماً خود را بشناسد و براساس واقعیت وجودی خود که همان فطرت اوست از خویشتن مراقبت کند تا به نهایت انسانیت برسد.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب بیان شده مشخص می‌گردد که مراقبت در اسلام چهار بعد دارد که همگی تحت لوای بعد مراقبت خداوند از انسان عمل می‌کنند. اگرچه بعد عملکردی پرستاری در قالب مراقبت انسان از انسان معنی می‌پذیرد ولی آنچه در طراحی برنامه‌های مراقبت پرستاری باید مورد توجه قرار گیرد یکی جنبه ارتقا فردی پرستار در این حیطه است و دیگری طراحی برنامه بر مبنای دستورات الهی و با دید تعالی انسان و توجه به همه تبعات وجودی انسان است.

بنا بر نتایج حاصله از این تحقیق ابعاد مراقبت در اسلام تبیین شده است و تا حد ممکن حیطه عملکردی و مداخله پرستاران به طور نظری و انتزاعی، مشخص شده است. اما ضروری است تا در گام‌های بعدی به طور عملکردی این حیطه‌ها در طراحی فرآیندهای پرستاری به کار گرفته شود، تا بتوان در نهایت نظریه‌ای تجویزی براساس متون اسلامی در امر مراقبت پرستاری از بیماران و مددجویان ارایه داد.

تشکر و قدردانی

بدین وسیله از کلیه خردمندان و فرهیختگانی که از آثارشان در نگارش این تحقیق استفاده شد نهایت تشکر را داریم، همچنین گروه تحقیق از مرکز تحقیقات پرستاری و مامایی دانشگاه علوم پزشکی تهران برای تأمین هزینه‌های این تحقیق نهایت تشکر را دارند.

تعریف توجه به تعالی، صبرورت و بالفعل شدن نیروهای بالقوه انسانی در امر مراقبت مورد توجه قرار گرفته است و بر مبنای علوم انسانی بودن پرستاری که در تعریف پارسه و اسلامی بر آن تأکید شده است، مراقبت نمی‌تواند جز برای تعالی و تکامل انسانی انجام شود. بنابراین هر سه تعریف بر انسانی بودن، همه جانبه بودن و در جهت تعالی و صبرورت انسان بودن مراقبت تأکید دارند.

هر سه تعریف به نقش جامعه در ارتقا سلامت و فرآیند مراقبت تأکید دارند. اما در تعریف اسلامی مراقبت براساس دستورات الهی و فرائض دینی و بر مبنای فطرت بیان شده است. در تعریف واتسون و پارسه، مبنای طراحی مراقبتی براساس خواست فرد که سرچشمه گرفته از تعاملات و تجربیات وی از محیط زندگی‌اش است می‌باشد. از طرفی تعریف اسلامی مراقبت پرستاری را به سه حیطه عمومی، تخصصی و خصوصی تقسیم می‌کند که در تعاریف دیگر این حیطه‌ها تفکیکی نشده است. در تعریف واتسون ده عامل مراقبتی تعریف را از شکل انتزاعی خارج نموده است که در تعاریف پارسه و اسلامی انتزاع بیشتری وجود دارد و مطالعات بیشتر برای خارج شدن از حالت انتزاع مورد نیاز است.

اگرچه هر سه تعریف به اهمیت جامعه و اجتماع در طراحی برنامه مراقبتی تأکید دارند، اما دیدگاه واتسون و پارسه آن را تعیین و تبیین کننده طراحی فرآیند مراقبت می‌داند. یعنی براساس دیدگاه پدیدارشناسانه آن‌ها، تبیین نیازها براساس تجربیات محیطی انجام می‌شود، در حالی که در تعریف اسلامی، فرآیند مراقبتی اگرچه از تجربیات تعاملات محیطی اثر می‌پذیرد ولی بر مبنای آن‌ها طراحی نمی‌گردد؛ بلکه بر مبنای فطرت انسان و دستورات الهی طراحی می‌شود.

در رابطه با ابعاد مراقبت هر سه تعریف به مراقبت انسان از خود، انسان‌ها از یکدیگر و عالم از انسان اعتقاد دارند، اگرچه منشأ آن‌ها با اسلام متفاوت است. اما مراقبت خداوند از انسان خاص تعریف اسلامی است که در تعاریف دیگر وجود ندارد. در مراقبت انسان از خود در تعریف اسلامی انسان وظیفه مراقبت از خود را براساس حب ذات و فطرت خویش دارد. هر زمان که انسان در امر مراقبت از خود ناتوان شود دیگران وظیفه دارند به انسان کمک کنند.

منابع

- 1 - Alligood MR, Tomey AM. Nursing Theory Utilization & Application. edn n, editor. U.S.A., Missouri: Mosby; 2010.
- 2 - Fawcett J. Contemporary Nursing Knowledge: Analysis and Evaluation of Nursing Models and Theories. edn n, editor. Philadelphia: Davis Company; 2006.
- 3 - Melise IA. Theoretical Nursing Development and Progress. edn n, editor. Washington (U.S.A): Lippincott Williams &Walkins; 2012.
- 4 - Sadat Hosseini A, Alhani F, Khosropanah A, Behjatpour AK. Explanation of Meta paradigm of Human in Islamic Sources and Nursing Theories. Journal of Nursin Research Development. 2012; 9(2): 36-48.
- 5 - Javadi Amuli A. Tafsir Mozoe Quran Karim: Sorat va Syrate Ensan dar Quran. edn n, editor. Qum: Esra; 2008.
- 6 - Javadi Amuli A. Tafsire Mozoe Quran: Jamee dar Quran. edn n, editor. Qum: Esra; 2008.
- 7 - Javadi Amuli A. Ensan az Aghaz ta Anjam. Qum: Esra; 2010.
- 8 - Cheraghi M, Payne S, Salsali M. Spiritual aspects of end-of-life care for Muslim patients: Experiences from Iran. Int J Palliat Nurs. 2005 Sep; 11(9): 468-74.
- 9 - Mohammadi N, Evans D, Jones T. Muslims in Australian hospitals: The clash of cultures. International Journal of Nursing Practice. 2007; 13: 310-5.
- 10 - Rassool H. The crescent and Islam: Healing, nursing and the spiritual dimension some considerations towards an understanding of the Islamic perspectives on caring. Journal of Advanced Nursing. 2000; 32: 1476-84.
- 11 - sadat Hoseini A, Alhami F, Khosro-panah A. Explanation of nessesity for enter Islamic concept in nursing. Akhlage zisti. 2011; 2(4): 56-77.
- 12 - Chattopadhyay SJ. Religion, spirituality, health and medicine: Why should Indian physicians care? Postgraduate Medicine. 2007; 53: 262-6.
- 13 - Giger J, Davidhizar R. Culturally competent care: Emphasis on understanding the people of Afghanistan ,Afghanistan Americans, and Islamic culture and religion. International Nursing Review. 2002; 49: 79-86.
- 14 - Halligan P. Caring for patients of Islamic denomination: Critical care nurses' experiences in Saudi Arabia. J Clin Nurs. 2006 Dec; 15(12): 1565-73.
- 15 - Mebrouk J. Perception of nursing care: Views of Saudi Arabian female nurses. Contemporary Nurse. 2008; 28: 149-62.
- 16 - Moradi Zanjani H, Lesani Fesharaki MA. Ravesh Tahghegh Mozoe dar Quran Karim. edn n, editor. Zanjan: Ghalame Mehr; 2006.

- 17 - Sajaadi J. Farhang Maaref Islami. Tehran: Komeshe; 1994.
- 18 - Barijanian M. Farhang Phalsafi. th, editor. Tehran: Pajoheshgahe Oloom Ensani va Motaaleate Farhangi; 1994.
- 19 - Ghomshee E. Translasion of Quran. Qum: Markaz Tahgigat Oloom Islami; 2009.
- 20 - Saffarzade T. Translation Quran. edn n, editor. Tehran: Moassese Farhangi Jahan Yarane Kosar; 2001.
- 21 - Makarem Shirazi N. Tafsire Nemone. 1th ed. Tehran: Dar Ol-Kotobe Islamica; 1995.
- 22 - Deilami H. Ershad Al-Gholob. 1th ed. Qum: Naser; 1997.
- 23 - Harrani E. Toohaf Al-Oghool. 1th ed. Tehran: Mooassesse Amir Kabir; 2003.
- 24 - Makarem Shirazi N. Holy Quran translation. 2nd ed. Qum: Dar-Al Quran Al-Karim; 1994.
- 25 - Majlesi A. Bahar Al-Anvar. Lebanon: Moassese Al-Vafa Beirut; 1984.
- 26 - Qaraati M. Tafsire Noor. 11th ed. Tehran: Markaze Farhangi Darshae Az Quran; 2004.
- 27 - Hasanzade S. Savabe Amal. First ed. Tehran: Entasharat Armaqane Tooba; 2003.
- 28 - Amr Khaled F, Obrien J. Islam and Mohitzist (Arab Mazar A translated). edn n, editor. Mashhad: Moassese Chap va Entesharate Astane Qudse Razavi; 1999.
- 29 - Javadi Amuli A. Islam and the environment. edn n, editor. Qum: Esra; 2009.
- 30 - Shirazi M. fegh Al'Bayenh. edn n, editor. Beirut: Moassese Al'Vaeye Al' Islami; 2007.
- 31 - Qureshi Banaee AA. Qamoos Quran. 6th ed. Tehran: Dar-Ol-Kotobe Islamieh; 1992.
- 32 - Tabatabaee M. Al-Mizan Commentaty. 5th ed. Qum: Daftare Entesharate Islami Jamaee Modaresin Howzeh Elmie Qum; 1995.
- 33 - Najafi Khomaini MT. Tafsire Asan. First ed. Tehran: Entesharate Islamie; 1978.
- 34 - translations G. Tafsire Hedayat. First ed. Mashad: Bonyade Pajoheshhaye Islami Astane Qudse Razavi; 1998.
- 35 - Kamaraee MB. Adab va Soonan. First ed. Tehran: Islamie; 1986.
- 36 - Kashani MF. Al-Manhaj. Sherani A-H, editor. Tehran: Entesharate Islamie; 2004.
- 37 - Sadat Hoseini AS, Alhani F, Khosro-Panah AH, Behjatpour AK. A concept analysis of nursing based on islamic sources: seeking remedy. Int J Nurs Knowl. 2013 Oct; 24(3): 142-9.
- 38 - sadat Hoseini A, F A, AH K-p, AK B. Intellectual Health: The concept of Health in Islamic documents. Feghe Pezeshki. 2012;4(11-12):47-96.
- 39 - Watson J. The Philosophy and Science of Caring. edn R, editor. Colorado: University Press of Colorado; 2008.
- 40 - Watson J. Human caring sciences. 1th, editor. Colorado: Jones& Bartlett learning; 2012.
- 41 - Basavanthappa BT. Nursing Theories. New Delhi: Jaypee Brothers; 2007.
- 42 - Parse RR. Illumination: TheHuman Becoming Theory in Practice and Research. Massachusetts: Jones and Bartlett publishers; 1995.

Explanation the concept of care in Islamic document and explain of deferent of it with caring theories

Sadat Hoseini¹ AS (Ph.D) - Khosropanah² A (Ph.D) - Negarandeh³ R (Ph.D).

Abstract

Introduction: Care is one of the most important concepts in nursing. Concept of care is dependent on philosophy of community then in this research we defined of care concept based on Islam and explain of different of it with caring theories.

Method: The concept of care was done with subjective research in Islamic documents.

Results: Care in Islam has four dimensions: - care's God from human- care's from human of self- care of human from human- care's environment from human. All of humans must be cared of each others. In this process they become excellent. Then human must be cared of self based on God's order and environment is servant of human. All of the event and experience in human's life is under view of God's orders.

Conclusion: In Islam care has origin in human nature and is internal agent and try to be actually all of potential's nature. In caring theories care is external agent and planned based on experiences and interactions of human with universe. In Islam experiences and interactions with universe are valid. But moving based on human's nature is more important and nursing implementation must be done based on nature of human.

Key words: Islam, care, nursing, comparative research, subjective research, parse's theory, Watson's theory

Accepted: 7 May 2014

Accepted: 17 September 2014

1 - Corresponding author: Assistant Professor of School of Nursing & Midwifery, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

e-mail: ashoseini@tums.ac.ir

2 - Associated Professor of Institute of Islamic Culture and Idea, Tehran, Iran

3 - Professor, Nursing and Midwifery Care Research Center, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran